

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ**

POLİS AKADEMİYASI

**“DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ İNZİBATİ FƏALİYYƏTİ”
KAFEDRASI**

“İnzibati hüquq” fənni üzrə

M Ü H A Z İ R Ə

(əyani təhsilalanlar üçün)

Mövzu № 5. “İnzibati hüququn fərdi və kollektiv subyektləri”

Tərtib etdi: “DİO-nun inzibati fəaliyyəti” kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, h.ü.f.d., dosent Rafiq Nəcəfquliyev

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə olunmuş və təsdiq edilmişdir.

Protokol № _____ 2016-cı il

Dəyişiklik və əlavə edilib: _____ 2018-ci il.

Əlavə edilib: _____ 2019-cu il.

Bakı – 2016

Mövzu № 5. “İnzibati hüququn fərdi və kollektiv subyektləri”

Plan:

Giriş

1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının inzibati-hüquqi statusu. Fərdi subyektlərin xüsusi inzibati-hüquqi statusu.
2. Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiə üsulları.
3. İnzibati hüququn kollektiv subyektləri.

Nəticə

İstifadə və tövsiyə edilən mənbələr:

1. “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”. Bakı, Hüquq Yayın Evi-2016.
2. “Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi”. Bakı, 2016.
3. “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi”. Bakı, 2016.
4. “Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi”. Bakı, 2018.
5. “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2016.
6. “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, (1998) 2015.
7. “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 2015.
8. “Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2000.
9. “İnzibati icraat haqqında” ” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2005.
10. Dərslik. “İnzibati hüquq” Abduləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. Bakı 2008.
11. Dərs vəsaiti. “İnzibati hüquq” ümumi hissə. Vaqif Abışov, Aleksandr İsmayılov, Rafiq Nəcəfquliyev. Bakı, MBM mətbəəsi, 2014.
12. Dərslik. “İnzibati hüquq”. Rafiq Nəcəfquliyev. Bakı, 2018.
13. İdarə Hukuku Dersləri. Kemal Gözler. Üçüncü Baskı. Bursa 2005.
14. Берлач А.И. Административное право Украины: Учеб. Пос., Университет “Украина”, 2005., 472 с.
15. Dərslik. «Административное право» D.N. Вахра, V.B. Россински, Y.N. Starilov. Moskva 2005.
16. Dərslik. «Административное право» А.В. Ақаров, Moskva 2004.
17. Учебное пособие. Административное право. Мазурин С.Ф., Прокофьев. СПб, 2019. – 312 с.
18. Актуальные проблемы административного права и административного процесса: Сборник научных статей / Отв. ред.М. А. Штатина. — М.: РГУП, 2017. — 280 с.
19. Administrative law by the late Sir William Wade and Christopher Forsyth. Great Clarendon Street, Oxford, United Kingdom-2014.
20. <http://www.e-qanun.az>
21. <http://www.preslib.az>.
22. <http://www.yurist-online.com>.

Giriş

Son illərdə Azərbaycan dövlətinin demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu yolunda inamla addımlaması, Avropa Şurasına daxil olması və Avropa hüquq zonası ilə birləşməsi insan hüquqları haqqında beynəlxalq sənədlərə uyğun olaraq öz üzərinə götürdüyü hüquqi öhdəliklərlə yanaşı, respublikanın hüquq sistemində də zəruri hesab edilən islahatlar aparılmışdır. Respublikamızın hüquq sistemində aparılan hüquqi islahatların aparılmasının əsas məqsədi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsinə yönəldilmişdir.

Müasir şəraitdə hər bir dövlətin demokratik imici onun insan hüquqlarına münasibəti, həmin dövlətdə insan hüquqlarının vəziyyəti ilə müəyyən olunur. Demokratiya və insan hüquqları bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır və biri digərini tamamlayır. Yalnız cəmiyyətdə mövcud olan demokratik iqlim insan hüquqlarının qorunmasına real təminat verə bilər.

Bu günkü müəhazirəmizin mövzusunun da əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəhazirənin planına daxil edilmiş sualların açıqlanması vasitəsi ilə birinci növbədə Respublikamızda dövlət idarəetməsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının inzibati-hüquqi statuslarının əsasları haqqında geniş biliklər əldə etmiş olacağıq. Respublikamız öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sora dövlətimizin beynəlxalq əlaqələri daha da genişləndikcə Respublikamıza gəlib-gedən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sayı günbəgün artır. Bu məqsədlə də, Respublikamızda yaşayan və gəlib-gedən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin inzibati-hüquqi statusları açıqlanacaq.

Müəhazirənin ikinci sualının açıqlanması vasitəsi ilə vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsinin əsasları, üsulları və qaydaları barədə nəzəri biliklər əldə etmiş olacaqsınız.

Dövlət idarəetməsində vətəndaşlarla yanaşı kollektiv subyektlər də iştirak etdiyi üçün müəhazirənin üçüncü sualı kollektiv subyektlərə və onların inzibati-hüquqi statuslarına həsr edilmişdir. Qeyd edilən biliklərin əldə edilməsinin hər birinizin gələcək fəaliyyətində xidməti vəzifələrinizi qanunçuluq çərçivəsində həyata keçirilməsi üçün həm nəzəri, həm də təcrübə cəhətdən böyük əhəmiyyəti vardır.

Sual 1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının inzibati-hüquqi statuslarının əsasları.
Fərdi subyektlərin xüsusi inzibati-hüquqi statusu

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının inzibati-hüquqi statusu dövlət idarəetmə sahəsində onların hüquq və azadlıqları, eləcə də müvafiq vəzifələrinin məcmusu ilə müəyyən edilir. Dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşlara verilən hüquq, azadlıq və vəzifələr hüquqi təbiət baxımından iqtisadi, siyasi və sosial-mədəni sahədəki hüquq, azadlıq və vəzifələrdən heç də fərqi deyildir. Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşları mənşəyindən, sosial və maddi vəziyyətindən, milli və irqi mənsubiyyətindən, cinsindən, təhsilindən, dilindən, dinə münasibətindən, məşğuliyyətinin növü və xarakterindən, yaşayış yerindən və digər amillərdən asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabərdirlər. Ölkəmizdə vətəndaşların əsas hüquq, azadlıq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 1998-ci il tarixli Qanunu ilə müəyyən edilir. Vətəndaşların inzibati hüquq sahəsində hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından törəyir və müxtəlif normativ-hüquqi aktlar vasitəsi ilə detallaşdırılır.

Vətəndaşın inzibati-hüquqi statusunun məzmunu dedikdə, vətəndaşların inzibati hüquq normaları ilə təsbit edilmiş hüquq və vəzifələrinin məcmusu, eləcə də bu hüquq və vəzifələrin həyata keçirilməsinə təminatın verilməsi, onların qanunla mühafizə edilməsi və dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən qorunması başa düşülür. Qeyd olunmalıdır ki, insan və vətəndaşın hüquq və vəzifələrinin hamısı konstitusiya-hüquqi statusdan törəmir. Bəzi hüquq və vəzifələr konstitusiya-hüquqi statusdan kənar qalır və konstitusiya konsepsiyasına müvafiq olan konkret normativ aktlarla müəyyən edilir. Məsələn: nəqliyyat vasitələrinin idarə edilməsi ilə əlaqədar yaranan hüquq və vəzifələr.

Vətəndaşın statusu haqqında inzibati hüquq normaları əsasən aşağıdakı aktlarda öz əksini tapır:

- ✚ vətəndaşların statusunu müəyyən edən ümumi-hüquqi akt (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası).

- ✚ insan və vətəndaşın statusuna aid olan normaların yalnız bir hissəsi əks olunmuş hüquqi aktlar (torpaq haqqında, mülkiyyət haqqında aktlar və s.).

- ✚ insan və vətəndaşın statusunun konkret məsələlərini tənzimləyən xüsusi-hüquqi aktlar (“Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və s.).

Vətəndaşın inzibati-hüquqi statusunun müəyyən edilməsinə aid olan hüquqi aktlar aşağıdakılardan asılı olaraq bir neçə növə bölünür:

- a) hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinə görə: nümayəndəli hakimiyyət orqanının aktlarına və icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarına;

- b) hüquqi qüvvəsinə görə (qanunlara və qanunqüvvəli aktlara);

- c) normativ-hüquqi aktı qəbul edən orqanların səlahiyyətinin xarakterinə görə (ümumi, sahəvi və sahələrarası səlahiyyətli orqanların aktları).

Göstərilənlərə aid olan bir çox məsələlər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qəbul etdiyi normativ aktlar ilə də tənzimlənir. Məsələn: “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanı.

Vətəndaşların dövlət idarəetmə sahəsində hüquqi vəziyyətini (inzibati-hüquqi statusunu) müəyyənləşdirən institutun ilkin mənbəyi inzibati-hüquqi subyektlkdir. Burada inzibati-hüquq qabiliyyəti və inzibati-fəaliyyət qabiliyyəti kimi elementlər cəmləşir.

İnzibati hüquq qabiliyyəti dedikdə, vətəndaşın dövlət idarəetmə sahəsində hüquq və vəzifələrin subyekti (sahibi) olmaq qabiliyyəti başa düşülür.

İnzibati hüquq qabiliyyəti vətəndaşlarda anadan olduğu andan yaranır və ölümləri ilə xitam olunur. Onun məzmunu qanunlarla və onlara əsaslanan dövlət idarəetmə aktları ilə müəyyən edilir. Vətəndaşların inzibati hüquq qabiliyyətini müəyyənləşdirən inzibati-hüquqi normalar müvafiq qanunlarda və idarəetmə aktlarında təsbit olunur.

Vətəndaşların inzibati-hüquqi qabiliyyəti nə alın, nə də başqasına verilə bilər. Onun həcmi yalnız qanunla dəyişdirilir. Ayrı-ayrı vətəndaşlar üçün inzibati hüquq qabiliyyəti qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada müəyyən müddətə məhdudlaşdırıla bilər. Məsələn: vətəndaş tərəfindən cinayətin və ya inzibati xətanın törədilməsi ilə əlaqədar olaraq müəyyən edilmiş qaydada onların azadlıqdan məhrum edilməsi və ya onlara verilmiş xüsusi hüquqların məhdudlaşdırılması kimi sanksiyalar tətbiq edilə bilər. Azərbaycan Respublikası CM-in 46-cı maddəsi vətəndaşa müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə kimi cəza tədbirlərinin tətbiq edilməsinə imkan yaradır.

İnzibati hüquq bir sıra inzibati xətalara görə ayrı-ayrı vətəndaşların hüquqlarının müəyyən müddətə məhdudlaşdırılması hallarını müəyyən etmişdir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 28-ci maddəsi fiziki şəxsə verilmiş xüsusi hüququn məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur. “Fövqəladə vəziyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu fövqəladə vəziyyət rejimi tətbiq edildikdə, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması və həmin ərazidə fəaliyyət göstərən orqanların iş rejiminin dəyişdirilməsini və s. dəyişikliklərin edilməsini müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında məhdudlaşdırmaya məruz qalmayan hüquq və azadlıqların növləri təsbit edilmişdir (yaşamaq hüququ, vicdan azadlığı və s.).

Vətəndaşların inzibati-hüquq qabiliyyətliliyi hər bir vətəndaşın digər vətəndaşlarla maraqlarının nisbətini ifadə edən, onların hüquq və vəzifələrinin qırılmaz əlaqəsi ilə xarakterizə olunur. Vətəndaşların hüquqları onların ümumilikdə cəmiyyət qarşısında olan müəyyən vəzifələri ilə uyğunlaşdırılır.

İnzibati-hüquqi qabiliyyətin əsas xüsusiyyəti onun icra hakimiyyəti sistemi ilə müxtəlif şəraitdə və qarşılıqlı əlaqə xarakterində həyata keçirilməsinin nəzərdə tutulmasından ibarətdir.

İnzibati hüquq qabiliyyəti vətəndaşların inzibati fəaliyyət qabiliyyətinin əsasını təşkil edir. İnzibati fəaliyyət qabiliyyəti hüquq qabiliyyətinin həyata keçirilməsinin əsasını, həmçinin bir sıra inzibati-hüquqi münasibətlərdə vətəndaşların subyektiv hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsi əsasını təşkil edir.

İnzibati fəaliyyət qabiliyyəti dedikdə, müəyyən yaş həddinə çatmaqla vətəndaşa verilmiş hüquqların öz hərəkətləri ilə həyata keçirmək, üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirmək, bunun nəticəsində yeni hüquq və vəzifələr əldə etmək, eləcə də öz davranışına görə hüquqi məsuliyyət daşımaq qabiliyyəti başa düşülür.

İnzibati fəaliyyət qabiliyyətinin yaranma vaxtı qanunvericiliklə dəqiq müəyyən olunmamışdır. Vətəndaşın tam həcmli inzibati fəaliyyət qabiliyyəti, bir qayda olaraq 18 yaşa çatdıqdan sonra yaranır. Lakin inzibati fəaliyyət qabiliyyətinin yaranma vaxtı qeyri-müəyyən olaraq qalır. Müxtəlif sahələrdə fərdin inzibati fəaliyyət qabiliyyəti 18 yaşa çatmamış da yaranı bilər. İnzibati xətanın subyekti 16 yaşa çatmış şəxslər sayılır, müəyyən intizam cəzaları (məktəbdən qovulma) orta məktəb şagirdlərinə tətbiq edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşları ümumi mənada bərabər inzibati fəaliyyət qabiliyyətinə malikdirlər. Lakin onların bəziləri sağlamlıqları ilə əlaqədar olaraq

tam və ya natamam fəaliyyət qabiliyyətli sayılırlar (məsələn: ruhi xəstələr, əqli cəhətdən zəif olan şəxslər və s.). Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 20-ci maddəsinə əsasən, xroniki psixi xəstəlik vəziyyətində inzibati xəta törətmiş şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb edilmir.

İnzibati hüquq qabiliyyəti əsasında fəaliyyət qabiliyyətli vətəndaşlar konkret inzibati-hüquqi münasibətlərə girərək öz subyektiv hüquq və vəzifələrini həyata keçirirlər. Belə münasibətlərdə vətəndaşlar onlara aid inzibati-hüquqi normalarda olan tələbləri yerinə yetirməli olan tərəf kimi, (məsələn: yol hərəkəti qaydalarına riayət etmək vəzifəsi), həmçinin bu münasibətlərdə vətəndaşlar onlara məxsus olan hüquqların həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquq münasibətlərinə girən tərəf kimi çıxış edə bilirlər (Məsələn: təqaüd təyin etmək haqqında vətəndaşın ərizəsi).

Müxtəlif hallarla əlaqədar yaranan inzibati-hüquqi münasibətlər fərqli olur. Onlara aid edilə bilər:

a) vətəndaşlara məxsus olan hüquqların (sağlamlığın qorunması, tibbi yardım almaq hüququ və s.) həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan inzibati-hüquqi münasibətlər;

b) vətəndaşların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin (təbiəti qorumaq, vətəni qorumaq və s.) yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar yaranan inzibati-hüquqi münasibətlər;

c) icra hakimiyyəti orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən vətəndaşların hüquq və qanuni maraqlarının pozulması ilə bağlı olan (məsələn: şikayətin verilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibət) inzibati-hüquqi münasibətlər;

ç) vətəndaşların üzərinə qoyulmuş inzibati-hüquqi vəzifələrin pozulması ilə əlaqədar yaranan (məsələn: inzibati xətanın törədilməsi) inzibati-hüquqi münasibətlər.

Vətəndaşların subyektiv hüquqları, onların həyata keçirilməsi imkanı dərəcəsinə görə aşağıdakı növlərə bölünürlər:

- mütləq hüquqlar.
- nisbi hüquqlar.

Mütləq hüquqlar həyata keçirilməsi yalnız vətəndaşın iradəsindən asılı olan subyektiv hüquqlardır. Bu hüquqlara misal olaraq, vətəndaşın dövlət idarəetməsində müvafiq formalarda iştirak etmək hüququnu, ali təhsil almaq hüququnu, yaxud tibbi yardım almaq hüququnu və şəxsiyyətin toxunulmazlığı hüququnu göstərmək olar.

Nisbi hüquqlar həyata keçirilməsi yalnız vətəndaşların iradəsindən deyil, həmçinin bu hüquqların həmin vaxtda və həmin yerdə həyata keçirilməsi üçün lazım olan faktiki imkanların mövcud olması ilə xarakterizə olunur. Həmin hüquqlara misal olaraq vətəndaşın ali təhsil məktəblərinə qəbul olmaq hüququnu (onun həyata keçirilməsi qəbul imtahanlarının nəticəsindən asılıdır), yaxud nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququnu (şəxsin sağlamlığından və imtahanın nəticəsindən asılıdır) göstərmək olar.

Hüquqlardan fərqli olaraq vətəndaşların üzərinə qoyulmuş bütün vəzifələr mütləqdir. Dövlət vətəndaşların üzərinə yalnız yerinə yetirilməsi mümkün olan vəzifələr qoyur. Vəzifələrin yerinə yetirilməsi yolları müxtəlifdir. Mütləq vəzifələrin həyata keçirilməsi vəzifələri, mütləq formada onun konkret məzmunundan asılıdır. Bir sıra vəzifələr aktiv hərəkətlər vasitəsi ilə, digərləri isə qanunla qadağan edilmiş hərəkətlərdən çəkinməklə yerinə yetirilir. Vətəndaşlar tərəfindən vəzifələrə riayət etməni təmin etmək üçün əsas metod kimi, inandırma, tərbiyələndirmə, həmçinin ictimai təsir tədbirlərinin (kollektivdə müzakirə) həyata keçirilməsindən istifadə olunur. Bununla yanaşı, vəzifəni yerinə yetirməkdən boyun qaçırma, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən dövlət məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsinə gətirib çıxarır (intizam, inzibati və cinayət məsuliyyəti). Bunların tətbiq edilmə şəraiti və qaydası qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Vətəndaşların dövlət idarəetmə sahəsində hüquq və vəzifələri ümumi və xüsusi olur.

Ümumi hüquq və vəzifələr - vətəndaşların dövlət idarəetməsinin bütün sahələrindəki hüquq və vəzifələrinə aid edilir. Məsələn: dövlət idarəetməsində iştirak etmək hüququ, yaxud vəzifəli şəxslərin, dövlət və ictimai orqanların hərəkətlərindən şikayət etmək hüququ və s. Ümumi vəzifələrə misal olaraq vətəndaşın qanun və qanunqüvvəli aktlara riayət etmək vəzifəsini və ya əmək intizamına riayət etmək vəzifəsini göstərmək olar. Xüsusi hüquq və vəzifələr - dövlət idarəetməsinin müəyyən bir sahəsində vətəndaşlara aid olan hüquq və vəzifələrdir. Məsələn: səhiyyə sahəsində idarəetmədə sağlamlığın qorunması hüququ, yaxud mədəniyyət sahəsində idarəetmədə mədəniyyət nailiyyətlərindən istifadə etmək hüququ. Səhiyyə sahəsində idarəetmədə vəzifələrə gigiyena və sanitariya qaydalarına riayət etmək vəzifəsini, təhsil sahəsində idarəetmədə orta təhsil almaq vəzifəsini misal göstərmək olar.

İnzibati-hüquq normalarında və hüququn digər sahələrinin normalarında vətəndaşların konstitusion azadlıqları detallaşdırılır. Belə ki, söz azadlığı, mətbuat, mitinq, küçə yürüşləri və piket azadlığı vətəndaşlara və onların birliklərinə inzibati bina, küçə və meydanların verilməsi ilə təmin edilir. Vətəndaşların mətbuatdan, televiziya və radiodan istifadə etmək üçün imkan və hüquqları var. Onlar sərbəst olaraq dövlət və ictimai işləri müzakirə edə bilər, öz fikirlərini bildirir, təklif yürüdür, dövlət orqanları və ictimai təşkilatlar tərəfindən keçirilən iclaslarda dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətində (vəzifəli şəxslər tərəfindən buraxılan) yol verilən səhvləri və çatışmazlıqları tənqid edirlər.

Suala yekun olaraq qeyd edə bilərik ki:

Vətəndaşların dövlət idarəetmə sahəsində hüquqi vəziyyətini (inzibati-hüquqi statusunu) müəyyənləşdirən institutun ilkin mənbəyi inzibati-hüquqi subyektivlikdir. Burada inzibati-hüquq qabiliyyəti və inzibati-fəaliyyət qabiliyyəti kimi elementlər cəmləşir. İnzibati hüquq qabiliyyəti - vətəndaşın dövlət idarəetmə sahəsində hüquq və vəzifələrin subyektivi (sahibi) olmaq qabiliyyətidir.

İnzibati hüquq qabiliyyəti vətəndaşlarda anadan olduğu andan yaranır və ölümləri ilə xitam olunur. Onun məzmunu qanunlarla və onlara əsaslanan dövlət idarəetmə aktları ilə müəyyən edilir. Vətəndaşların inzibati hüquq qabiliyyətini müəyyənləşdirən inzibati-hüquqi normalar müvafiq qanunlarda və idarəetmə aktlarında təsbit olunur.

Sual 2. Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiə üsulları

Həyatın, sağlamlığın, azadlığın, mülkiyyətin və digər dəyərlərin müdafiəsi hüququ vətəndaşların mühüm və ayrılmaz subyektiv hüquqları sırasına daxildir. Dövlət hüququ qanuniləşdirir, onun həcmi dəqiqləşdirir, həyata keçirilməsi qaydasını təsbit edir, vətəndaşların müraciətlərinə müəyyən müddətlərdə baxılması və bunlarla əlaqədar olaraq tədbirlər görülməsi sahəsində dövlət orqanlarının və ictimai orqanların, vəzifəli şəxslərin vəzifəsini müəyyənləşdirir. Dövlət həmin hüququ dövlət məcburetməsi ilə təmin edir.

Əgər vətəndaşların subyektiv hüququ aidiyyəti hüquq normaları ilə təsbit edilmiş, lakin lazımi müdafiə ilə təmin olunmamışdırsa, bu hüquqlar formal hesab olunur. Vətəndaşların şəxsi hüquqlarının əlaqələndirilmiş təminatları sisteminin yaradılması hüquqi dövlətin təşəkkülünün zəruri şərtidir.

Vətəndaşların hüquqi müdafiəsinin başlıca istiqamətləri haqqında təsəvvürlər aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur:

- vətəndaşların cinayətlərdən və digər qeyri-qanuni hərəkətlərdən müdafiəsi;
- vətəndaşların hakimiyyət subyektlərinin qanunazidd və məqsəduyğun olmayan hərəkət və hərəkətsizliklərindən müdafiəsi.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsində deyilir: “Hər kəsin qanunla qadağan olmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır”.

Vətəndaşların hüquqlarının dövlət hakimiyyət subyektlərinin və yerli özünüidarətmə orqanlarının düzgün olmayan hərəkətlərindən müdafiə işində inzibati hüquq xüsusi rol oynayır.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının aşağıdakı hüquqları da mövcuddur:

- dövlət idarətmə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin qanunsuz hərəkətlərindən vətəndaşların məhkəmə qaydasında şikayət vermə hüququ;
- icra hakimiyyətinin və onun vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində vətəndaşa dəymiş ziyanın ödənilməsinin tələb edilməsi hüququ;
- təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının və ya onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququ;
- idarətmə aktlarından şikayət vermə hüququ və s.

Dövlət orqanları, vəzifəli şəxslərin və digər hakimiyyət səlahiyyətli subyektlərin fəaliyyətində sui-istifadə, bürokratism, səriştəsizlik və s. hallarda vətəndaşların hüquq və mənafeələrinin müdafiəsinin əsas vasitələri aşağıdakılardır:

- 1) başlıca vəzifəsi hüquq qaydalarının mühafizəsi olan orqanların yaradılması və onların gündəlik fəaliyyəti (məhkəmə, prokurorluq orqanların, polis və s.);
- 2) dövlətdən asılı olmayan və vətəndaşlara kömək göstərməyə imkanı olan təşkilatların mövcudluğu və onların fəaliyyəti (vəkillik, həmkarlar ittifaqları, kütləvi informasiya vasitələri və s.);
- 3) öz hüquqlarının müdafiəsi zamanı vətəndaşların özlərinin aktiv fəaliyyəti (məsələn: zəruri müdafiə hüququ, silah saxlamaq və onu tətbiq etmək hüququ).

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsinin iki üsulunu müəyyən edir:

1. inzibati qaydada (burada vətəndaşların hüquqları məhkəməyə müraciət etmədən müdafiə olunur);

2. məhkəmə qaydasında (burada vətəndaş pozulmuş hüququnun bərpa edilməsi barədə birbaşa məhkəməyə müraciət edir).

Dövlətimizin qanunvericilik sisteminin əsasını təşkil edən Konstitusiyanın 57-ci maddəsi hər bir vətəndaşın müraciət etmək hüququnu təsbit edir.

Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması hüquqi tənzimləmə çərçivəsində “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 25 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanunu ilə tənzimlənir. Həmin qanun müasir şəraitdə vətəndaşların müraciətlərinin əsas növlərini özündə ehtiva edir.

Adı çəkilən qanuna əsasən, aşağıdakı əsas anlayışlar müəyyən edilmişdir:

- müraciət edən şəxs – fiziki və ya hüquqi şəxsdir;
- müraciət – müraciətə baxan subyektə və ya onun vəzifəli şəxsinə şəxsən və ya nümayəndə vasitəsilə yazılı (o cümlədən elektron) formada göndərilən (təqdim edilən) və ya şifahi formada edilən fərdi və ya kollektiv təklif, ərizə, şikayətdir;
- təklif – qanunların və digər normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi, dövlət və bələdiyyə orqanlarının və digər müraciətə baxan subyektlərin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, elm, təhsil, mədəniyyət, hüquq, sosial-iqtisadi, yaradıcılıq və başqa sahələrlə bağlı məsələlərin həlli barədə edilən müraciətdir;
- ərizə – hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan müraciətdir;
- şikayət – pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpası və müdafiəsi ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan müraciətdir;
- şifahi müraciət – vətəndaşların fərdi və kollektiv qəbulu zamanı və ya müraciətə baxan subyektin nümayəndəsinin iştirakı ilə canlı yayımlanan teleradio proqramları zamanı, habelə telefon müraciət xidməti vasitəsilə edilən müraciətdir;
- yazılı müraciət – kağız üzərində və ya elektron formada tərtib edilmiş müraciətdir;
- elektron müraciət – müraciətə baxan subyektin və ya onun vəzifəli şəxsinin elektron ünvanına göndərilən və ya rəsmi internet saytı vasitəsilə daxil edilən müraciətdir;
- kollektiv müraciət – eyni məsələyə dair iki və daha çox şəxsin birgə müraciəti, yaxud ictimai iştirakçılığın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan müraciətlərdir;
- təkrar müraciət – müraciətin “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Qanunla müəyyən edilmiş baxılması müddəti ötdükdə və ya həmin müraciət cavablandırıldıqda eyni şəxsin eyni məsələ ilə bağlı eyni müraciətə baxan subyektə və ya onun vəzifəli şəxsinə göndərdiyi növbəti müraciətdir;
- anonim müraciət – müraciətə baxan subyektə və ya onun vəzifəli şəxsinə vətəndaşın soyadı, adı, atasının adı, ünvanı, şəxsi və ya elektron imzası (hüquqi şəxslərə münasibətdə hüquqi şəxsin adı və hüquqi ünvanı, onun rəhbərinin imzası) olmadan yazılı formada göndərilən müraciətdir.

Vətəndaşların müraciətlərinin baxılması qaydası və müddətləri müraciətlərin növündən asılı olmayaraq eynidir.

Qeyd etdiyimiz normativ hüquqi akt vətəndaşların müraciətləri arasında şikayətləri xüsusilə fərqləndirir. Hüquq ədəbiyyatlarında müəlliflərin əksəriyyəti şikayətin inzibati və xüsusi növünü fərqləndirirlər.

Ümumi inzibati şikayətin baxılması qaydası “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Qanunla müəyyən edilir.

Vətəndaşlar təklifləri və ərizələri həmin məsələni bilavasitə həll etməli olan dövlət hakimiyyəti orqanlarına, idarələrə, təşkilatlara, müəssisələrə və ya vəzifəli şəxslərə verirlər. Dövlət hakimiyyət orqanları, idarələr, təşkilatlar, müəssisələr, onların rəhbərləri və digər vəzifəli şəxsləri müraciətdə irəli sürülən məsələlərin həlli onların səlahiyyətinə aid olmadıqda, bunları beş gündən gec olmayaraq müvafiq təşkilatlara göndərir və bu

barədə müraciət edənə məlumat verir, şəxsi qəbul zamanı isə hara müraciət etmək lazım olduğunu izah edir.

Müraciətdə göstərilən məsələyə baxdıqda və bu barədə vətəndaşa əsaslandırılmış cavab verildikdə müraciət baxılmış hesab olunur.

Dövlət hakimiyyəti orqanı başqa orqanlara, idarələrə, təşkilatlara, müəssisələrə vətəndaşların müraciətini aidiyyəti üzrə baxılması üçün göndərdikdə və həmin müraciətin baxılması nəzarətdə saxlandıqda isə həmin orqanlar, idarələr, təşkilatlar, müəssisələr müraciətlə bağlı dövlət hakimiyyəti orqanına əsaslandırılmış və bu qanunda nəzərdə tutulmuş müddətdə cavab verməlidirlər. Dövlət hakimiyyəti orqanına müraciətlə bağlı cavab məktubu müvafiq orqanın, idarənin, təşkilatın və müəssisənin rəhbəri tərəfindən imzalanmalıdır.

Müraciəti qəbul etməkdən imtina qadağandır. Məlumatın verilməsi barədə müraciət baxılmağa qəbul olunarkən müraciət edəndən həmin məlumatın əldə edilməsinin zəruriliyini əsaslandırmağı tələb etmək qadağandır.

Yazılı müraciət vətəndaş tərəfindən imzalanmalı, vətəndaşın adı, atasının adı, soyadı, ünvanı, yaxud işlədiyi yer göstərilməlidir. Qeyd edilməsi zəruridir ki, müraciətə baxan subyektə və ya onun vəzifəli şəxsinə vətəndaşın soyadı, adı, atasının adı, ünvanı, şəxsi və ya elektron imzası (hüquqi şəxslərə münasibətdə hüquqi şəxsin adı və hüquqi ünvanı, onun rəhbərinin imzası) olmadan yazılı formada göndərilən müraciət anonim sayılır. Anonim müraciətlər müraciətə baxan subyektlər və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən qəbul edilmir və onlara baxılır.

Vətəndaşların təklif, ərizə və şikayətləri mütləq kargüzarlıqda qeydiyyatdan keçirilir. Sənədlərə daxil olma tarixini və nömrəsini göstərən şamp vurulur. Vətəndaşın tələbi ilə təklifin, ərizənin və şikayətin qeydə alınma nömrəsi və tarixi ona bildirilir. Vətəndaşların müraciətləri ilə bağlı aparılan kargüzarlıq işini orqanın rəhbəri təmin edir.

Vətəndaşların müraciətlərinə ən gec 15 iş günü, əlavə öyrənilmə və yoxlanılma tələb edən müraciətlərə isə ən gec 30 iş günü müddətində baxılır. Nəzrə almaq lazımdır ki, Korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmlar barədə müraciət daxil olduqda dövlət orqanının rəhbəri müraciət üzrə xidməti araşdırma təyin edir. Xidməti araşdırmanı müvafiq dövlət orqanında daxili nəzarət xidməti aparır. Xidməti araşdırma 20 iş günü müddətində başa çatdırılmalı və nəticəsi barədə məlumat dövlət orqanının rəhbərinə təqdim olunmalıdır. Əlavə materialların və məlumatların əldə edilməsi tələb olunduqda dövlət orqanı rəhbərinin bu müddəti 10 iş günü uzatmaq hüququ vardır.

Dövlət orqanları istisna olmaqla, digər müraciətə baxan subyektlərdə korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmlar barədə müraciətlərə “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Qanunun 7-ci maddəsində müəyyən edilmiş qaydada 20 iş günü müddətində baxılır.

Müraciətə baxılması üçün əlavə məlumatların əldə edilməsi və ya aidiyyəti üzrə sorğu göndərilməsi tələb edildikdə, müraciətə baxan subyektin vəzifəli şəxsinin müraciətə baxılması müddətini ən çoxu 30 iş günü uzatmaq hüququ vardır. Bu barədə müraciət edən vətəndaşa, habelə müraciəti baxılmaq üçün “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Qanunun 7.11-ci maddəsinə uyğun olaraq digər müraciətə baxan subyektə göndərmiş yuxarı dövlət orqanına onun tələbi ilə məlumat verilməlidir.

Hərbi qulluqçuların və onların ailə üzvlərinin müraciətlərinə daxil olduğu gündən etibarən ən gec 15 iş günü ərzində baxılır. Əgər məlumatın verilməsi barədə müraciətə yuxarıda göstərilən müddətlərdə baxılması nəticəsində lazım olan məlumat öz əhəmiyyətini itirə bilərsə, həmin müraciətə dərhal, bu mümkün olmadıqda, müraciətin daxil olduğu andan 24 saat keçənədək baxılmalıdır.

Öz təklifi, ərizəsi, şikayəti barəsində qəbul edilmiş qərarla razılaşmayan vətəndaş bu qərarı qəbul etmiş orqanın, idarənin, təşkilatın, müəssisənin və ya vəzifəli şəxsin bilavasitə tabe olduqları orqana və ya vəzifəli şəxsə həmin qərar barəsində şikayət etmək hüququna malikdir.

Şikayət qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada məhkəməyə verilə bilər. Məhkəmə qaydasında şikayət vermək hüququ xüsusi inzibati şikayət hüququ adlanır və o, ümumi inzibati şikayəti əvəz etmir, onu tamamlayır.

Xüsusi inzibati şikayətlərin verilməsi və onların baxılması xüsusi inzibati-hüquqi aktlarla müəyyən edilir (məsələn: İnzibati Xətalər Məcəlləsi, Gömrük Məcəlləsi, İntizam Nizamnaməsi və s.)

Xüsusi şikayətin aşağıdakı xüsusiyyətləri fərqləndirilir:

- + baxılmasının xüsusi qaydasının mövcudluğu;
- + qanunvericiliklə müəyyən edilmiş şəxslər tərəfindən verilə bilməsi;
- + qanunvericiliklə müəyyən edilmiş şikayət verənin xüsusi əsaslarının mövcudluğu;
- + yalnız yazılı formada verilməsi;
- + baxılmasının xüsusi müddətlərinin mövcudluğu;
- + verilən şikayətlərə dair hüquqi nəticələrin olması və s.

Suala yekun olaraq qeyd edə bilərik ki:

Dövlət orqanları, vəzifəli şəxslərin və digər hakimiyyət səlahiyyətli subyektlərin fəaliyyətində sui-istifadə, bürokratism, səriştəsizlik və s. hallarda vətəndaşların hüquq və mənafelərinin müdafiəsinin əsas vasitələri aşağıdakılardır:

- başlıca vəzifəsi hüquq qaydalarının mühafizəsi olan orqanların yaradılması və onların gündəlik fəaliyyəti;
- dövlətdən asılı olmayan və vətəndaşlara kömək göstərməyə imkanı olan təşkilatların mövcudluğu və onların fəaliyyəti;
- öz hüquqlarının müdafiəsi zamanı vətəndaşların özlərinin aktiv fəaliyyəti.

Sual 3. İnzibati hüququn kollektiv subyektləri

Real həyatda fərdi subyektlərin inzibati-hüquqi statuslarının bir çox müxtəlifliyi mövcuddur. Fərdi subyektlərin ictimai həyatda fəaliyyətlərindən, yaşadığı inzibati-ərazi vahidinin xüsusiyyətlərindən, iştirak etdiyi inzibati-hüquqi münasibətlərdən və digər amillərdən asılı olaraq inzibati-hüquqi statuslarında müəyyən “xüsusilik” yaranır. Bu öz növbəsində fərdi subyektlərin “xüsusi inzibati-hüquqi statusun”dan danışmağa kifayət qədər əsas verir.

“Xüsusi inzibati-hüquqi status”a malik olan şəxslərə aiddir:

- inzibati kollektivlərin üzvləri;
- inzibati qəyyumluğun subyektləri;
- xüsusi inzibati-hüquqi rejimli ərazinin sakinləri;
- icazəvermə sisteminin subyektləri;
- sığınacaq axtaran şəxslər;
- qaçqın və məcburi köçkünlər;
- əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər.

Hüquq ədəbiyyatlarında “inzibati kollektiv” anlayışı işlədilmir. Zənnimizcə, onun işlədilməsi məqsədəuyğundur. Qanunvericiliklə “əmək kollektivi” anlayışı normativ təsbit olunmuşdur. Bu anlayışa əsasən, əmək kollektivi dedikdə, hüququn müstəqil subyekti və müəyyən təşkilatın işçiləri nəzərdə tutulur. İkinci halda öz əməyi ilə təşkilatın fəaliyyətində iştirak edən təşkilatın insanları qrupu nəzərdə tutulur. Əmək kollektivi üzvlərinin müəssisə müdiriyyəti ilə münasibəti və onların arasında olan münasibətlər əmək hüququ ilə tənzimlənir.

İnzibati kollektiv təşkilatın şəxsi heyəti adlanmaqla, üzvləri ilə müdiriyyət arasındakı münasibətlər, onların şəxsi hüquq və vəzifələri inzibati hüquqla tənzimlənən təsisatı nəzərdə tutur. Belə inzibati kollektivlərə misal olaraq, DİO-nun hərbi hissələrini, yaxud hərbişədirilmiş yanğınsöndürmə dəstələrini, tələbə kollektivlərini və s. göstərmək olar.

Əmək və inzibati kollektivlərlə yanaşı, məhkum olunanların da kollektivləri mövcuddur. Bu kollektivlərin hüquqi statusu Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Adı çəkilən məcəllənin normaları ilə məhkum olunmuşlarla aidiyyəti müəssisəsinin müdiriyyəti arasındakı münasibətlər tənzimlənir. İstintaq təcridxanasının, müvəqqəti saxlama yerlərinin və cəzaların icrası müəssisələrinin sırası və rəhbər heyətləri müvafiq inzibati kollektivlər sayılır. Onların şəxsi heyəti Ədliyyə və Daxili İşlər Nazirliyinin sistemində daxil olan müvafiq orqanlarda xidmət edən şəxslərdən ibarətdir.

Qeyd olunanlarla yanaşı, inzibati hüququn subyektləri arasında qarışıq kollektivlər də mövcuddur. Məsələn: mülki ali təhsil müəssisəsində müəllimlər və digər əməkdaşlar əmək kollektivlərini, tələbələr isə inzibati kollektivi təşkil edirlər. Təhsil müəssisəsinin müdiriyyəti və müəllimlər həmin kollektivə vəzifə səlahiyyətlərinin daşıyıcısı kimi daxildirlər.

Vətəndaş inzibati kollektivin üzvü olmaqla xüsusi inzibati-hüquqi statusu (kompleks hüquq və vəzifələr) əldə etmiş olur. Burada vətəndaşın xidməti hüquq və vəzifələrindən deyil, şəxsi hüquq və vəzifələrindən danışmaq məqsədəmüvafiqdir. Həmin xidməti hüquq və vəzifələr kollektiv subyektin (təşkilatın) səlahiyyətlərinin konkretləşməsinə müəyyən edir. Attestasiyadan keçmiş polis əməkdaşının statusunun misal göstərilməsində qeyd olunan məqam özünü əyani surətdə göstərir. Polis əməkdaşının şəxsi hüquqları “Polis haqqında” Qanunla təsbit olunmuş - işdən azad olunarkən məhkəməyə müraciət etmək hüququ kimi, öldükdə və ya xəsarət aldıqda dövlət sığortası

və ziyanın ödənilməsi, yaxud yaşayış sahəsi ilə təmin olma hüququ və s. kimi normativ məzmun almışdır.

İnzibati hüquq inzibati kollektiv üzvlərinin intizam məsuliyyətini, onların təhsil, iş və istirahət vaxtını, əmək haqqının verilməsinin əsasını, məbləğini və verilmə qaydasını tənzimləyir. Bir qayda olaraq, hərbiçilərin (o cümlədən də polis əməkdaşlarının, tələbələrin və s.) rəhbərliklə olan mübahisələri məhkəmə üsulu ilə deyil, müvafiq proseduraya uyğun inzibati hüquq normaları vasitəsi ilə tənzimlənilir.

Bəzən, hamiləliklə əlaqədar məzuniyyətin verilməsi, ezamiyyətdə olan vaxtda əmək hüququnun ödənilməsi zamanı və s. inzibati kollektivlərin üzvlərinin şəxsi hüquqlarına tam və ya qismən əmək hüququ normaları da aid edilir. Qeyd olunan hüquqlardan məhkəmə müdafiəsi üsulu ilə təmin olunanları da vardır.

İnzibati kollektiv üzvlərinin statusları arasında aşağıdakılar fərqləndirilir:

- a) təhsilənlər (tələbələr, doktorantlar);
- b) hərbi xidmətçilər (hərbiçilər, polis işçiləri).

Aydın ki, silahlı qüvvələrin növləri olan quru qoşunlarda, hərbi-dəniz donanmasında, daxili qoşunlarda hərbi xidmətdə olan şəxslərin hüquqi vəziyyətləri müxtəlifdir. Onların hüquqi vəziyyətləri müvafiq normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilir.

Dövlətin sosial siyasətini aşkar formada əks etdirən amillərdən biri köməyə ehtiyacı olan şəxslər üzərində dövlət qəyyumluğunun olmasıdır.

Qəyyumluq pul məbləğinin verilməsində, yaşayış yeri ilə təmin edilməsində, xüsusi tibbi xidmətin göstərilməsində və müxtəlif güzəştlərin edilməsində öz əksini tapır.

Sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərə köməklik göstərilməsində təcrübi fəaliyyəti yerli icra hakimiyyəti yerinə yetirir. Onun subyektləri – qaçqın və məcburi köçkünlər, Çernobil iştirakçıları, Böyük Vətən müharibəsi əlilləri, Əfqanıstan müharibəsi iştirakçıları, Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda gedən döyüşlərdə və Qarabağ müharibəsində hərbi əməliyyatlarda iştirak edən şəxslər, yetim uşaqlar, siyasi repressiya qurbanları, çoxuşaqlı valideynlər, şəkər, vərəm və talassemiya xəstəliyinə yoluxmuş xəstələr, psixi xəstəliyi olan uşaqlar və digər kateqoriyalı vətəndaşlardır.

Göstərilən siyahıdan görünür ki, xüsusi inzibati-hüquqi statusun əldə edilməsinin əsasları müxtəlif texniki və iqtisadi fəlakətlər, demoqrafik hallar və mənfi sosioloji amillər ola bilər.

İnzibati qəyyumluğu sosial müdafiənin digər formalarından (əmək fəaliyyəti, hərbi və ona uyğun xidmətlə təqaüdlərin verilməsindən) fərqləndirmək zəruridir. Buradakı sosial təminat görülən işdən, iş stajından, əmək haqqının məbləğindən asılıdır və ardıcıl olaraq təqaüdün verilməsindən ibarətdir. Təqaüdçülərə yaşına, əlilliyinə və digər vəziyyətlərinə görə vergi və nəqliyyat güzəştləri edilə bilər.

İnzibati hüquq nəzəriyyəsinin əsas aspektlərindən biri, onun ərazi rejimi ilə bağlı olmasıdır. Onlardan bəziləri daimi və ya müvəqqəti olaraq (müəyyən edilməmiş vaxta kimi) xüsusi hüquqi vəziyyətdə olur. Xüsusi ərazi rejimlərinin əsas növ müxtəlifliyi xüsusi inzibati rejimlərdir. Bunlara misal olaraq, dövlət sərhədi rejiminin, bağlı şəhərlər və qoruqların, fəvqəladə (hərbi) vəziyyət rejimi olan ərazilərin, sərbəst iqtisadi zonaların və s. xüsusi inzibati rejimlərini göstərmək olar.

Bu ərazilərdə daimi və ya müvəqqəti yaşayan sakinlər xüsusi inzibati-hüquqi status əldə edirlər. Buraya daxildir:

- əraziyə (zonaya) xüsusi giriş və çıxış qaydaları;
- orada hərəkət etmə və fəaliyyət göstərmə qaydaları;

- inzibati nəzarətin həyata keçirilməsi və inzibati məcburetmə təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi və s.

Xüsusi ərazi rejimləri arasında ciddi rejimlərlə yanaşı (hərbi), güzəştli ərazilər də var (sərbəst iqtisadi zona). Bir qayda olaraq, zonalarda ciddi nəzarət mövcuddursa, sərbəst iqtisadi zonada isə maliyyə, gömrük nəzarəti zəif (güzəştli) olur. Bir çox hallarda ərazilərə daimi xüsusi rejim statusu qanun əsasında verilir. Müvəqqəti vəziyyətə uyğun rejimlər ayrı-ayrı ərazilərdə həm ali, həm də yerli dövlət orqanları tərəfindən müəyyən olunur. Bu müəyyən etmələri Milli Məclis, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Nazirlər Kabineti və yerli icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirir.

İcazə sisteminin həyata keçirilməsi icazənin alınmasını tələb edən, müəyyən qaydada həyata keçirilən qaydalar, nizam-intizam və fəaliyyətlər məcmusundan ibarət olan fəaliyyətidir.

İcazə sisteminin aşağıdakı xüsusiyyətlərini göstərmək olar:

- icazə sistemi qanunlarda və qanunqüvvəli aktlarda olan hüquq normaları ilə nizama salınan xüsusi fəaliyyət qaydasıdır;

- icazə sistemi inzibati-hüquqi münasibətlər çərçivəsində bir tərəfdən icra hakimiyyəti orqanları, vəzifəli şəxslər, digər tərəfdən isə icazə almaq istəyən fərdi və kollektiv subyektlər arasında həyata keçirilir. Müvafiq münasibətlərin yaranmasına səbəb olan hüquqi fakt kimi maraqlı və səlahiyyətli subyektlər tərəfindən ərizələrin verilməsi çıxış edir. Bu münasibətlər idarəetmə subyektlərinin təşəbbüsü ilə yaranmır;

- bu hüquq münasibətlərinin əsası kimi hərəkət etmək (hərəkətsizlik) üçün icazənin alınması çıxış edir. Vətəndaş tərəfindən icazənin alınması əməlləri leqallaşdıran fərdi aktın qəbul edilməsidir. Həmin icazə müəyyən və qeyri-müəyyən müddətə verilə bilər. Verilən icazə lisenziya, patent, viza, buraxılış, sertifikat və s. ola bilər.

- icazə verilən işlərin necə yerinə yetirilməsinə inzibati nəzarətin həyata keçirilməsini özlüyündə ehtiva edir;

- icazə sistemi qaydalarının pozulmasına görə təqsirkara qarşı müxtəlif inzibati məcburetmə təsir tədbirləri tətbiq edilir.

Vətəndaş təsadüfi olaraq deyil, müəyyən edilmiş vaxtda (müddətdə) icazə sistemin təsirinə düşür. O, həmin müddətə xüsusi inzibati-hüquqi statusun sahibinə çevrilir. Həmin vəziyyətdə icazə sisteminin xüsusi inzibati-hüquqi statusunun sahibi aşağıdakı kimi vəzifələrin yerinə yetirilməsinə borcludur:

- icazə sistemi təsiri altında olan fəaliyyət ilə məşğul olmaq üçün icazə alınan zaman ərizəni və ona əlavə olunan sənədləri tərtib etmək;

- müvafiq yoxlama prosesində nəzarətə dözmək və ona hər vasitə ilə köməklik etmək;

- icazə verilmiş hərəkətlərin həyata keçirilməsi qaydalarına riayət etmək və s.

İcazə sisteminin xüsusi inzibati-hüquqi statusu icazə verilən şəxsin əlavə vəzifələri yerinə yetirməsi ilə yanaşı, həmçinin yeni inzibati hüquqlar əldə etməsi (alması) ilə bağlıdır. Məsələn: nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququ, ov silahının əldə edilməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, icazənin qüvvəsi vətəndaş tərəfindən qeyri-qanuni hərəkətlər edildikdə, vətəndaşın səhhəti pozulduqda, yeni yaranmış şəraitə əsasən, normativ aktın qüvvəyə minməsi nəticəsində dayandırıla bilər. Məsələn: fəvqəladə vəziyyət və ya yeni texniki vasitələrin meydana çıxması ilə əlaqədar icazənin qüvvəsi dayandırıla bilər.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından başqa əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də inzibati-hüquq subyektliliyinə malikdir.

Azərbaycan Respublikasında əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə müəyyən edilir. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında hüquqi vəziyyətini müəyyən edən əsas normativ hüquqi aktlar aşağıdakılardır:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi.

Vətəndaşın ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək hüququ Azərbaycan Respublikası vətəndaşının pasportu əsasında həyata keçirilir. Pasportun verilməsi qaydası müvafiq qanunla tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasında qeydiyyatda olan və dənizçilik məqsədi ilə istifadə edilən gəmilərdə hər hansı dənizçi vəzifəsində işləyən vətəndaşın ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək hüququ dənizçinin şəxsiyyət sənədi əsasında həyata keçirilir. Xaricdə işlədiyi gəmiyə çatmaq üçün fərdi qaydada ölkədən gedən vətəndaş dənizçinin şəxsiyyət vəsiqəsi ilə birlikdə həmin gəmi heyətinin tərkibində olmasını təsdiq edən sənədi (tərtib olunmuş gəmi heyətinin siyahısından çıxarış) sərhəd nəzarətindən keçərkən təqdim etməlidir. Dənizçinin şəxsiyyət sənədinin verilməsi qaydası müvafiq qanunla tənzimlənir. Xarici ölkədə pasportunu itirmiş, pasportu oğurlanmış və ya yararsız hala düşmüş, pasportunun etibarlılıq müddəti bitmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşının və onunla birgə Azərbaycan Respublikasına qayıdan 18 yaşına çatmayan və ya xarici dövlətdə 18 yaşına çatmış Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan övladının ölkəyə qayıtmaq hüququ Azərbaycan Respublikasına qayıdış şəhadətnaməsi əsasında həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasına qayıdış şəhadətnaməsinin verilməsi qaydası müvafiq qanunla tənzimlənir.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçmək şərti ilə, pasportları və ya digər sərhədkeçmə sənədləri əsasında Azərbaycan Respublikasına gələ və Azərbaycan Respublikasından gedə bilirlər.

Azərbaycan Respublikasına gəlmək üçün viza tələb olunduğu hallarda əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər bu Məcəllə ilə müəyyən olunmuş qaydada viza almalıdırlar.

Xarici dövlətlərlə müvafiq beynəlxalq müqavilələr bağlanmış olduğu hallarda, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş hallarda əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasına vizasız qaydada gələ bilirlər.

Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün icazə almış əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər pasportları və ya digər sərhədkeçmə sənədləri və Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilmiş müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün icazə vəsiqələri əsasında Azərbaycan Respublikasından gedə və viza almadan Azərbaycan Respublikasına qayıda bilirlər. Azərbaycan Respublikasında qaçqın statusu almış əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər onlara Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara getmək üçün verilən "Yol sənədi" əsasında Azərbaycan Respublikasından gedə və viza almadan Azərbaycan Respublikasına gələ bilirlər.

Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara çıxarılan və sərhədkeçmə sənədləri olmayan əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrində nəzərdə tutulmuş hallarda, habelə həmin şəxslər üçün mənşə ölkələrindən sərhədkeçmə sənədləri əldə etmək mümkün olmadığı hallarda verilən səyahət sənədi onların ölkə hüdudlarından kənara çıxması üçün əsasdır.

Müvəqqəti yaşayanlara nisbətən daimi yaşayan xarici vətəndaşlar bir sıra sahələrdə böyük həcmdə hüquqlara malik olurlar (əmək fəaliyyəti sahəsində, sosial təminat məsələləri sahəsində və s.). Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyi və

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə digər qaydalar nəzərdə tutulmayıbsa, belə hallarda əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə eyni həcmdə hüquqlardan istifadə edir və eyni vəzifələr daşıyırlar. Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq normalara uyğun olaraq əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə siyasi sığınacaq verilir.

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin inzibati hüquq subyektivliyinin həcmi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquq subyektivliyinin həcminə nisbətdə azdır. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı ilə qırılmaz surətdə bağlı olan hüquq və vəzifələrə malik deyillər. Azərbaycan Respublikası əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün hüquq və azadlıqlar müəyyən edilən zaman Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına üstünlük verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları kimi əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxslərinin qeyri-qanuni hərəkətlərindən, qərarlarından şikayət etmək hüququ vardır. Bu hüquqlar arasında azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq, mənzil toxunulmazlığı, əmək hüququ, sağlamlığın qorunması və tibbi yardım almaq, təhsil almaq hüququ və s. hüquqlar da vardır. Lakin əcnəbilər Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına nisbətdə bəzi məhdudiyətlərlə rastlaşırlar. Bu məhdudiyətlər siyasi və ictimai idarəçiliklə bağlı olur. Məsələn: əcnəbilərin seçkilərdə (referendumda) iştirakının yol verilməzliyi Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 15-ci maddəsində göstərilmişdir. Onların müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanlarına seçilmələrində və müəyyən növ əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmalarında məhdudiyətlər müəyyən olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının təhsil müəssisələrində təhsil alan xarici tələbələr Azərbaycan Respublikasının ərazisində qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının tələbələrinə məxsus olan hüquqlardan istifadə edir və tələbələrə aid bütün vəzifələri yerinə yetirməyə borcludurlar.

Azərbaycan Respublikasında yaşamaq qaydalarına riayət etməklə əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının ərazisində hərəkət etmək hüququna malik olurlar. Yaşayış yerinin seçilməsi və hərəkət etmələrinin məhdudlaşdırılması dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının sağlamlığının, hüquqlarının və qanuni maraqlarının mühafizəsi məqsədi ilə müəyyən edilir.

Hüquq və azadlıqdan istifadə edərək xarici vətəndaşlar Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının üzərinə qoyulmuş müəyyən vəzifələri yerinə yetirmirlər. Onlar həqiqi hərbi xidmət vəzifəsini daşımırlar. Qeyd olunanlarla yanaşı, əcnəbilər qanunla müəyyən olunmuş vəzifələri yerinə yetirməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamaq üçün gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, yaşamaq üçün icazə almalı və müəyyən olunmuş müddət daxilində miqrasiya orqanlarında (miqrasiya, icazə-qeydiyyat) qeydiyyatda düşməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər qanunlara riayət etməli və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, Azərbaycan xalqının adət və ənənələrinə hörmətlə yanaşmalıdırlar.

Azərbaycan Respublikasında imtiyazlara və diplomatik immunitetə malik olan əcnəbilərin hüquqi vəziyyəti Azərbaycan Respublikasının xüsusi qanunvericiliyi və beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilir. Lakin onlar tərəfindən törədilən inzibati xətalər barədə (yol hərəkəti qaydalarının pozulması) müvafiq prosedura çərçivəsində Xarici İşlər Nazirliyinin Protokol Xidmətinə məlumat verilir.

Xarici vətəndaşların statusunu müəyyən edən ümumi qanunvericilikdən fərqli olaraq, MDB dövlətlərinin vətəndaşlarının hüquqi statusları digər qaydada müəyyən

edilir. Onlar Azərbaycan Respublikası sərhədlərini keçmək üçün böyük sərbəstliyə malikdirlər. Bu statuslar MDB dövlətləri arasındakı razılaşmalar əsasında müəyyən edilir.

İctimai həyatın digər sahələrində olduğu kimi, dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşların hüquq və azadlıqları real olaraq sosial ictimai şəraitlə təmin edilir. Respublikamızda vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının iqtisadi, siyasi, təşkilati və hüquqi təminat sistemi mövcuddur.

İqtisadi təminat - vətəndaşların hüquqlarının və azadlıqlarının faktiki həyata keçirilməsi üçün maddi şəraitdir. Bunlar Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sistemində öz əksini tapır ki, onun da əsasını bazar iqtisadiyyatı, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və s. təşkil edir.

Siyasi təminat - dövlət hakimiyyətinin xalqa məxsusluğu, demokratizm, siyasi plyuralizm, vətəndaşların dövlət və ictimai işlərdə iştirak etmək imkanını nəzərdə tutur (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, mad: 1; 53-55).

Təşkilati təminat - dövlət orqanlarının, əsasən hüquq mühafizə orqanlarının və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, eləcə də vəzifələrinin praktiki surətdə həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Hüquqi təminat - vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi şəraitini, qaydasını, həmçinin onların mühafizəsini və qorunmasını müəyyən edən hüquq normaları sistemindən ibarətdir.

Bu sistemdə aparıcı yer hüquq normalarına aiddir. Həmin sistemdə aşağıdakı sadalananlar təsis edilir:

- dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşların hüquq və azadlıqları;
- vətəndaşların hüquq və qanuni maraqlarının pozulmasına görə idarəetmə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin məsuliyyəti;
- vətəndaşların idarəetmə orqanlarının və s. vəzifəli şəxslərin qeyri-qanuni hərəkətlərindən (hərəkətsizlikdən) şikayət etmək hüququ;
- idarəetmə orqanı öz vəzifələrini yerinə yetirərkən və vəzifəli şəxslərin qeyri-qanuni hərəkətləri nəticəsində dəymiş zərərin ödənilməsi hüququ.

Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının hüquqi təminatı sahəsində əsas rollardan biri də prokuror nəzarəti və dövlət orqanlarının yoxlama-nəzarət fəaliyyətinə məxsusdur.

Nəticə

Bütün deyilənləri ümumiləşdirərək daxili işlər orqanlarının inzibati hüququn kollektiv subyektləri ilə qarşılıqlı münasibətinin əsas formaları haqqında danışmaq istərdim:

Məlum olduğu kimi, DİO-nun qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də ictimai qaydanın mühafizəsi və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsidir. Vətəndaşların ictimai qaydanın mühafizəsində iştirak etmələri ictimai qaydanın mahiyyətindən asılı olaraq müəyyən edilir. Bu da bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarına və ayrı-ayrılıqda onun hər bir üzvünün maraqlarına uyğun olaraq müəyyən edilir. Vətəndaşların ictimai qaydanın mühafizəsində iştirak etmələrinin təşkilati formalarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ictimai özfəaliyyət orqanları;
- ictimai qaydanın mühafizəsi üzrə xüsusi ictimai qurumlar.

İctimai qaydanın mühafizəsində, hüquqpozmaların xəbərdar edilməsində və cinayətkarlığa qarşı mübarizədə ictimai özfəaliyyət orqanları hakimiyyət və idarəçilik orqanlarına böyük köməklik göstərir: bunlar küçə və ev komitələri, qadın şuraları, valideynlər şurası, əmək veteranları şurası, yetkinlik yaşına çatmayanların ictimai tərbiyəçiləri və. Bu ictimai özfəaliyyət orqanları ictimai birliklərin nümayəndələrindən və vətəndaşlardan təşkil edilir. Onların fəaliyyəti yerli icra hakimiyyəti və idarəçilik orqanları və ya müvafiq təşkilatlar tərəfindən istiqamətləndirilir. Adları çəkilən subyektlərin səlahiyyətləri, onlar haqqında müvafiq nizamnamələr (əsasnamələr) ilə müəyyən edilir.

Sadaladığımız təşkilatlardan hər birinin səlahiyyətlərinin xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, onların hamısı bu və ya digər formada ictimai qaydanın mühafizəsində iştirak edir, həmçinin vətəndaşlarda qanunaitəət düşüncəsinin və intizamın formalaşma-sına zəmin yaradır.

İctimai qaydanın mühafizəsi işində effektivliyinin əsas şərti DİO-nun ictimai qaydanın mühafizəsində iştirak edən ictimai təşkilatlar və əmək kollektivləri ilə qarşılıqlı əlaqənin təşkil edilməsi və onun təkmilləşdirilməsidir.

Bu qarşılıqlı əlaqə ictimai qaydanın mühafizəsi sahəsində birliklərin və əmək kollektivlərin üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsində DİO-nun onlara köməklik göstərməsində, ictimai qaydanın vəziyyəti haqqında məlumat mübadiləsinin aparılmasında, hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi üzrə tədbirlərin birgə planlaşdırılmasında və həyata keçirilməsində və s. ifadə olunur.